

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету, провідний фахівець
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9952-3423>

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Досліджено поняття «судово-експертна діяльність», її елементи, сутність, мета та процесуальні підстави призначення експертиз у кримінальному провадженні, наведено суб'єкти їх проведення у сучасному кримінальному процесі.

Ключові слова: *судово-експертна діяльність, судова експертиза, експерт, спеціальні знання, кримінальне провадження, науково-методичне і інформаційне забезпечення, ідентифікаційні та неідентифікаційні експертизи.*

Бібл.: 12

Пілюков Ю.

Судебно-экспертная деятельность в современном уголовном процессе

Исследуются понятия «судебно-экспертная деятельность» ее элементы, сущность, цель и процессуальные основания назначения экспертиз в уголовном производстве, приводятся субъекты их проведения в современном уголовном процессе.

Ключевые слова: *судебно-экспертная деятельность, судебная экспертиза, эксперт, специальные знания, уголовное производство, научно-методическое и информационное обеспечение, идентификационные и неидентификационные экспертизы.*

Pilyukov Yu.

Forensic activity in the modern criminal process

The article examines the concept of «forensic activity», its elements, essence, purpose and procedural grounds for the appointment of examinations in criminal proceedings, the subjects of their conduct in modern criminal proceedings.

For the first time at the legislative level, the term «forensic activity» is used in the Law of Ukraine «On Forensic Science». It means «activities to ensure the justice of Ukraine by an independent, qualified and objective examination».

Most scholars define forensic activity as a system of actions aimed at appointing and conducting an examination in order to establish the facts of a particular criminal case, ie forensic practice. Forensic activities also include the organization of forensic institutions in general and their structural units, their scientific and methodological and information support, selection and training of forensic personnel. Thus, forensic activity covers not only the process of expert research, but also elements of expert support – scientific and methodological, legal, logistical, informational, organizational, personnel, reflects the involvement of other resources.

It is believed that one of the most qualified and effective procedural forms of using special knowledge in criminal proceedings is the appointment of forensic examinations. The essence of the appointment of the examination is that the parties to the criminal proceedings and the court try to establish factual data that are essential for the investigation of the offense by using special knowledge used by the expert in the examination and can't be obtained otherwise. The modern view of scientists on the classification of examinations, provides for their division into identification and non-identification – diagnostic, classification and situational. The organization of forensic examination consists of certain stages: preparatory, working and final.

According to the latest legislative amendments to the CPC of Ukraine, the parties to criminal proceedings have the right to elect any state institution of forensic examination, or an expert that ensures the principle of procedural independence in decision-making. Therefore, the subjects of expert activity can be legal entities and individuals who organize and directly perform various types of research. Mandatory requirement for the subjects of direct research is the availability of relevant scientific knowledge in a certain field (special knowledge). Thus, during the trial, two or

more opinions on the same issues may be presented as evidence at the same time, which were performed by experts from different expert institutions and agencies, both on behalf of the prosecution and the defense.

In summary, it should be noted that forensic activity is a comprehensive, complete, objective and comprehensive process of research of objects, resulting in the formation and provision of scientifically sound conclusions about their properties, the possibility of the existence of certain facts and phenomena. As well as other issues that can be resolved using the expertise of experts in the investigation of criminal offenses.

Keywords: *forensic activity, forensic examination, expert, special knowledge, criminal proceedings, scientific-methodical and information support, identification and non-identification examinations.*

Постановка проблеми. Відомо, що судово-експертна діяльність базується на знаннях криміналістики, судової експертології, логіки, психології, наукової організації праці, багатьох технічних та природознавчих наук. Усі ці науки повною мірою забезпечують експертну діяльність необхідними теоретичними та методичними розробками.

Метою статті є аналіз поняття судово-експертної діяльності у сучасному кримінальному процесі, визначення сутності, мети та підстав призначення експертизи у кримінальному провадженні.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблемами судової експертології, судової експертизи та експертної діяльності у різні часи займалися провідні українські науковці та близького зарубіжжя: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, В. Д. Басай, П. Д. Біленчук, В. В. Бірюков, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, Г. Л. Грановський, Ф. М. Джавадов, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, О. М. Зінін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, О. М. Моїсєєв, Г. М. Надгорний, О. Р. Росинська, М. Я. Сегай, Г. М. Соколовський, І. Я. Фрідман, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інші.

Окремим проблемам експертної діяльності та судової експертизи приділено увагу у дисертаціях та наукових працях В. М. Абрамової, Г. К. Авдєєвої, В. М. Атаманчука, Д. Д. Бегова, О. О. Бондаренка, Л. Г. Бордюгова, Л. М. Головченко, В. В. Ковальова, О. В. Козак, М. Л. Комісарова, А. В. Кофанова, Ю. Я. Лози, Ю. О. Мазниченка, Д. В. Пашнева, Ю. О. Пілюкова, П. І. Репешка, Б. В. Романюка, Е. Б. Сімакової-Єфремян, Г. О. Стрілець, С. О. Торопова, підготовлених за останнє десятиріччя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття експертної діяльності та її змісту на сьогодні вчені трактують по-різному. Так, у літературі використовуються декілька визначень: «експертна діяльність», «судово-експертна діяльність», «експертно-криміналістична діяльність», «діяльність експертно-криміналістичних підрозділів». Поняття «експертна діяльність» значно ширше за «судово-експертну діяльність», оскільки останнє поняття використовується тільки у сфері судочинства.

Вперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» застосовано у Законі України «Про судову експертизу» [4]. Хоча у самому Законі не міститься чіткого визначення цього поняття, під ним розуміється «діяльність з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою». На думку І. В. Пирого, «через відсутність теоретичного підґрунтя цього поняття, виникають проблеми в діяльності правоохоронних органів, що здійснюють судочинство, з приводу видів, форм експертної діяльності, вирішуваних завдань та інших актуальних питань» [11, с. 17].

Р. С. Белкін, В. Г. Коломацький, І. М. Лузгин, диференціюючи за суб'єктом загальне поняття «діяльність у правовій сфері», поряд із судовою, слідчою, оперативно-розшуковою діяльністю, виокремлюють судово-експертну [2, с. 154.]. Більшість науковців схиляються до думки, що основним завданням експертної діяльності є призначення та проведення експертизи. Так, Т. В. Авер'янова та інші автори підручника «Криміналістика» визначають судово-експертну діяльність як «систему дій, спрямованих на призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних за конкретною кримінальною справою» [1, с. 421]. Ф. М. Джавадов під судово-експертною розуміє діяльність з проведення судових експертиз, тобто судово-експертну практику [3, с. 28].

Цілком погоджуємось із визначенням І. В. Пирого про те, що «експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків» [11, с. 17].

Заслуговує на увагу визначення судово-експертної діяльності Г. О. Стрілець, яка зазначає: «судово-експертна діяльність – це врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ загалом

і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів» [10, с. 12.]. Наведене визначення охоплює не тільки процес самого експертного дослідження (пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них), а ще й елементи експертного забезпечення – науково-методичного, правового, матеріально-технічного, інформаційного, організаційного, кадрового, відображає залучення інших ресурсів. Звичайно, наведені елементи забезпечення не можуть розглядатись як складові самої експертної діяльності, але вони необхідні для її здійснення.

Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий, прокурор, суддя стикаються з різноманітними матеріальними об'єктами – речовими доказами, документи, а також явищами та процесами, які потребують всебічного експертного дослідження та проведення судових експертиз. Можливість їх дослідити самостійно часто виходить за межі юридичних знань, якими вони володіють. Тому, на думку більшості вчених-криміналістів, вважається, що однією з найбільш кваліфікованих та ефективних процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях є призначення судових експертиз.

Сутність призначення експертизи полягає в тому, що сторони кримінального провадження й суд намагаються встановити фактичні дані, що мають суттєве значення для розслідування правопорушення шляхом використання спеціальних знань, застосованих експертом у процесі проведення експертизи і які неможливо здобути в інший спосіб. Тобто експертиза є способом збору доказів експертом на основі методик шляхом проведення наукового дослідження відповідних об'єктів, явищ та процесів. На стадії досудового розслідування експертиза сприяє об'єктивності, повноті та всебічності пізнання події і обставин кримінального правопорушення. Висновки експертів є джерелами доказів, що містять інформацію, яка є доказами у кримінальному провадженні.

Таким чином, мету судово-експертної діяльності у кримінальних провадженнях можна сформулювати, як: всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, у результаті чого формуються та надаються науково-обґрунтовані висновки про ті чи інші властивості об'єктів дослідження здобутих у процесі збирання доказів, можливість існування певних фактів та явищ, а також інші питання, що можуть бути вирішені з використанням спеціальних знань експертів у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Отже, поряд з іншими завданнями судово-експертної діяльності із забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, її основу становить діяльність експерта, пов'язана з проведенням експертизи.

Етимологічно «експертиза» походить від поняття «експерт», що у перекладі з латинської (expertus) означає «досвідчений, той, що знає». Експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі її професійних знань.

З теоретичної та практичної точок зору, доцільно навести класифікацію судових експертиз за характером вирішуваних ними завдань, яка базується на двох фундаментальних теоріях криміналістики: ідентифікації – як процесу дослідження, в результаті якого може бути зроблено висновок щодо наявності або відсутності тотожності [9, с. 25.] та діагностики – пізнання змін, що відбулися у результаті вчинення злочину, причин і умов цих змін на основі вибіркового вивчення властивостей і стану взаємодіючих об'єктів, з метою визначення механізму злочину загалом або окремих його фрагментів [6, с. 96.]. Таким чином, сучасний погляд науковців на таку класифікацію передбачає поділ всіх видів експертиз на ідентифікаційні та неідентифікаційні – діагностичні, класифікаційні та ситуаційні.

Організація проведення судової експертизи складається з певних етапів, такої думки притримується більшість науковців. До них вони відносять: підготовчий, робочий і завершальний етапи призначення судової експертизи. Так, на підготовчому етапі слідчий вивчає фактичні дані здобуті в ході проведення слідчих (розшукових) дій, виокремлює об'єкти, явища та процеси, які потребують експертного дослідження, визначає вид експертизи та предмет дослідження, приймає рішення про її проведення й обирає експертну установу, в якій вона буде проводитись. На робочому етапі слідчий підготовлює об'єкти, що потребують дослідження, у тому числі зразки і проби окремих матеріальних об'єктів або речовин як порівняльний матеріал, визначає коло питань, які необхідно вирішити в процесі проведення експертизи, та час її призначення. На завершальному етапі виноситься постановою про призначення експертизи, об'єкти дослідження ретельно упаковуються та опечатуються і разом із постановою та необхідними матеріалами провадження направляються супровідним листом до експертної установи.

Призначаючи судову експертизу, слідчий використовує допомогу спеціалістів відповідних профілів, зокрема в процесі відбору зразків, формулювання питань експерту, а також отримує іншу практичну та довідково-консультативну допомогу щодо зберігання, пакування об'єктів та їх транспортування.

Характеризуючи судово-експертну діяльність у сучасному кримінальному процесі, варто згадати останні новели у кримінальному процесуальному законодавстві України, пов'язані із призначенням судових експертиз. Законом України від 4 жовтня 2019 р. № 187-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства», запроваджено зміни у порядок призначення судових експертиз [5].

Зокрема, такі зміни стосувались ст. 242 КПК України («Підстави проведення експертизи»), згідно з якою експертиза відтепер призначається експертній установі, експерту або експертам, яких залучають сторони кримінального провадження, у випадках, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [8, с. 141].

Ч. 2 ст. 242 КПК України також передбачено, що в окремих випадках слідчий або прокурор зобов'язані звернутись до експерта для проведення експертизи. Наприклад, якщо у кримінальному провадженні слідство володіє фактичними даними про наявність у потерпілої особи тілесних ушкоджень, слідчий, на підставі ч. 2 ст. 242 КПК України, зобов'язаний звернутись до експерта для проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, а в разі виявлення неадекватної поведінки підозрюваної особи – судово-психіатричну експертизу для визначення її психічного стану та встановлення її осудності або обмеженої осудності [7].

Інші статті КПК України також зазнали змін. Так, згідно зі ст. 243 КПК України, відтепер експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження, а не слідчого судді та суду, як було раніше. Законодавче нововведення дало змогу застосовувати попередній порядок призначення експертиз, а отже, сторони кримінального провадження мають право самостійно призначати експертизи шляхом винесення постанови (звернення). Таким чином, із прийняттям поправок до цієї статті КПК, ініціювати проведення експертизи сторони кримінального провадження відтепер мають право самостійно – без попередньої підготовки та направлення клопотання слідчому судді чи суду для одержання дозволу на проведення експертизи [8, с. 141].

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів для проведення експертизи на договірних умовах, у тому числі обов'язкової. Експерт також може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

Законом також скасовано монополію державних експертних установ на проведення експертиз, яка була встановлена у 2012 р. Так, згідно з поправками до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом [8, с. 144]. Отже, сторони кримінального провадження для вирішення необхідних питань, що потребують використання спеціальних знань для розслідування кримінальних правопорушень, мають право обрати будь-яку державну установу судової експертизи або експерта, що забезпечує принцип процесуальної самостійності у прийнятті рішення.

Як зазначає І. В. Пиріг, «суб'єктами експертної діяльності можуть бути юридичні та фізичні особи, які організують та безпосередньо виконують різного роду дослідження. Обов'язкова вимога для суб'єктів безпосереднього дослідження – наявність відповідних наукових знань у певній галузі (спеціальних знань)» [11, с. 17].

На сьогодні відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. До суб'єктів державних спеціалізованих експертних установ належать:

- науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби: Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (Закон «Про судову експертизу»).

Таким чином, під час судового розгляду як доказ може бути одночасно надано два або декілька висновків з одних і тих самих питань, які виконали експерти різних експертних установ та відомств як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту.

Висновки. Таким чином, судово-експертна діяльність – це всебічний, повний, об'єктивний та комплексний процес дослідження об'єктів, у результаті чого формуються та надаються науково обґрунтовані висновки про ті чи інші їхні властивості, можливість існування певних фактів та явищ, а також інші

питання, що можуть бути вирішені з використанням спеціальних знань експертів у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Потреба у призначенні експертиз залежить від багатьох факторів: предмета злочинного посягання, способу вчинення правопорушення, слідової картини на місці події, об'єктів дослідження та інших обставин, що впливають на необхідність використання спеціальних знань експерта в тій чи іншій сфері науки, мистецтва чи ремесла.

Список використаних джерел

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник для вузов ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.
2. Белкин Р. С., Лузгин И. М. Криминалистика : учебник. Москва : Академия МВД СССР, 1978. 384 с.
3. Джавадов Ф. М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе : монография. Баку, 1998. 350 с.
4. Про судову експертизу : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 20.11.2020).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/187-20> (дата звернення 20.11.2020).
6. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. Москва : НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 96.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Верховна Рада України. Офіц. Вид.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 22.11.2020).
8. Пілюков Ю. О., Циганюк Ю. В. Підстави та порядок призначення судових експертиз у кримінальному процесі. Інноваційне обладнання, пристрої для експертно-криміналістичних досліджень та окремі процесуальні питання проведення судових експертиз : монографія / за ред. к.ю.н. Ю. В. Циганюк. Хмельницький : ХЦНТІ, 2020. 229 с.
9. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации. *Советское государство и право.* 1940. № 1. С. 25.
10. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ України та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2009. 16 с.
11. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

References

1. Averianova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Yu. H., & Rossinskaia, E. R. (2000). *Kryminalistyka [Forensic science]*. Moskva: NORMA [in Russian].
2. Belkin, R. S., Luzgin, I. M. (1978). *Kryminalistyka [Forensic science]*. Moskva: Akademiia MVD [in Russian].
3. Dzhavadov, F. M. (1998). *Ekspertnaia deiatelnost i razvitie nauki o sudebnoi ekspertize [Expert activity and development of the science of forensic science]*. Baku [in Azerbaijani].
4. *Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» [The Law of Ukraine «About forensic examination»]* (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrayiny «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva», № 187-IX vid 04.10.2019 [The Law of Ukraine «About amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Improvement of Certain Provisions of Criminal Procedure Legislation», № 187-IX dated 04.10.2019]*. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/187-20> [in Ukrainian].
6. Korukhov, Yu. G. (1998). *Kryminalistycheskaia diagnostika pri rassledovanii prestuplenii [Forensic diagnostics in the investigation of crimes]*. Moskva: NORMA-INFRA [in Russian].
7. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

8. Pilyukov, Yu. O. & Tsyganyuk, Yu.V. (2020). *Pidstavy ta poriadok pryznachennia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi [Grounds and procedure for appointing forensic examinations in criminal proceedings]*. Innovatsiine obladnannia, prystroi dlia ekspertno-kryminalistuchnykh doslidzhen ta okremi protsesualni pytannia provedennia sudovykh ekspertyz, 1, 139-149. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi tsentr novykh tekhnologii ta innovatsii [in Ukrainian].
9. Potapov, S. M. (1940). *Printsipy kriminalisticheskoi identifikatsii [Principles of Forensic Identification]*. *Sovetskoe gosudarstvo i parvo – Soviet state and law*, 1, 25 [in Russian].
10. Strilets, G. O. (2009). *Genezis systemy sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrayiny ta napriamky ikh diialnosti [Genesis of the system of forensic institutions of Ukraine and directions of their activity]*. Extended abstract of candidate's jurid. science thesis. Kyiv [in Ukrainian].
11. Pyrig, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problem ekspertnogo zabezpechennia dosudovogo rozsliduvannia [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation]*. Dnipro: Lira [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020.